

EKONOMICKÉ ZÁUJMOVÉ SKUPINY V SLOVENSKEJ POLITIKE V 90.ROKOC

JÁN SOPÓCI

Záujmové skupiny sú popri politických stranách najvýznamnejším druhom organizácií, prostredníctvom ktorých sa v politickom systéme spoločnosti formujú, vyjadrujú, zoskupujú a presadzujú záujmy a dosahujú ciele jednotlivcov i skupín tvoriacich spoločnosť. Význam záujmových skupín v politickom živote slovenskej spoločnosti v poslednom desaťročí výrazne vzrástol. Tomuto vývojovému trendu i samotným záujmovým skupinám však zatiaľ venovali viac pozornosti publicisti ako politológovia a sociológovia, ktorí sa dosiaľ venovali skôr skúmaniu činnosti parlamentu a vlády, politických strán, zmien politických preferencií občanov a ich volebnému správaniu. Táto štúdia je venovaná prezentácii najdôležitejších zistení o pôsobení ekonomických záujmových skupín v politickom živote slovenskej spoločnosti v 90. rokoch. Jej prvá časť informuje o teoretických a metodologických východiskách skúmania týchto skupín a druhá prináša najdôležitejšie zistenia a poznatky o charaktere a činnosti ekonomických záujmových skupín.

1. Teoreticko-metodologické východiská skúmania záujmových skupín

Pojmom záujem sa v sociológii najčastejšie označuje zameranie (orientácia) jednotlivca alebo sociálnej skupiny vyrastajúce z individuálnych alebo skupinových nevyhnutností, potrieb, preferencií, postojov, cieľov, hodnôt a iných skutočností, na základe ktorého jednotlivci alebo sociálne skupiny individuálne alebo kolektívne (koordinovane alebo nekoordinovane, v spolupráci alebo v súperení a v konfliktach) konajú tak, aby tieto skutočnosti uspokojili, presadili, resp. dosiahli.

Záujem je jedným zo základných pojmov politológie i sociológie politiky. Politika, resp. politický život spoločnosti sa zväčša chápe najmä ako zápas rôznych subjektov o získanie, udržanie si a využívanie moci v spoločnosti. Popri uznávaní skutočnosti, že jadrom politiky je konanie zamerané na získanie a využívanie moci, mnohé definície politiky tiež zdôrazňujú, že táto moc je získavaná a udržiavaná preto, aby držitelia moci mohli prostredníctvom nej – uskutočňovaním dôležitých a pre spoločnosť závažných rozhodnutí – presadzovať svoje záujmy a dosahovať svoje ciele. (Easton, 1979, Laswell, 1936, Rush, 1992, Tansey, 1995) Ide najmä o rozhodnutia o tom, „kto, čo, kedy a ako dostane“ (Laswell, 1936), rozhodnutia o „alokácii zdrojov a hodnôt“ (Easton, 1979) a pod., sú to teda rozhodnutia o tom, čie záujmy budú preferované a realizované.

Popri moci sa v súčasnosti stáva čoraz významnejším vplyv, ktorým sa rozumie získavanie moci (alebo podielu na moci) presvedčaním alebo iným ovplyvňovaním ľudí. (Schaeffer, 1989,

s. 384) Niektorí autori však nepokladajú vplyv za zdroj moci, ale rozlišujú ovládanie a vplyv ako dva rôzne spôsoby uplatňovania moci. (Scruton, 1990, s. 72) Vplyv sa považuje za schopnosť jednotlivca alebo skupiny bez donútenia zmeniť konanie iných. Vplyv je teda nepriamy a nenásilný spôsob získavania (podielu na) moci pôsobením na myslenie ľudí, na základe zmien ktorého sa mení aj ich konanie.

Najdôležitejším subjektom moci sú v moderných spoločnostiach politické strany, záujmové skupiny sú zas hlavným subjektom uplatňovania vplyvu, resp. ovplyvňovania (najmä vládnucich) politických strán v týchto spoločnostiach. Politické strany sú teda rozhodujúcimi organizáciami, prostredníctvom ktorých sa v moderných spoločnostiach formujú, organizujú, vyjadrujú a presadzujú záujmy a dosahujú ciele jednotlivcov a skupín tvoriacich spoločnosť. Ďalším významným druhom organizácií tohto druhu sú v modernej spoločnosti záujmové skupiny. V niektorých vývojových obdobiach pri sprostredkovaní záujmov však hrajú významnú úlohu aj sociálne, resp. sociálno-politické hnutia.

Politické strany sú organizácie združujúce ľudí, ktorých cieľom je získať prostredníctvom nich politickú moc v štáte a využívať ju pri dosahovaní individuálnych a kolektívnych cieľov. Vládnuce politické strany sú na základe svojho postavenia rozhodujúcim subjektom procesu sprostredkovania záujmov v spoločnosti – subjektom, ktorý integruje a „syntetizuje“ proces sprostredkovania záujmov v spoločnosti a teda i pôsobenie všetkých aktérov tohto procesu. Vládnuce politické strany sú tiež aktérmi procesu rozhodovania o záujmoch a spolu so štátnou administratívou zabezpečujú i implementáciu prijatých rozhodnutí o realizácii určitých záujmov do praxe.

Záujmové skupiny sa, na rozdiel od politických strán, neusilujú o priame získanie politickej moci, ale len o jej ovplyvňovanie. (Tansey, 1995, s. 176) Priamo sa nezúčastňujú na súťaži o politickú moc v štáte, spravidla sa však snažia podporovať politické strany v ich boji o moc a potom vo svoj prospech ovplyvňovať ich vládnutie. Zatiaľ čo politické strany priamo nominujú kandidátov na politické funkcie a snažia sa zabezpečiť ich zvolenie, záujmové skupiny sa o to (zväčša) neusilujú a dávajú prednosť iným stratégiám a taktikám získavania podielu na moci alebo ovplyvňovania moci, resp. jej držiteľov.

Záujmové skupiny sú teda organizácie združujúce ľudí, ktorí chcú prostredníctvom nich obhajovať či presadzovať svoje záujmy a dosahovať svoje ciele (aj) politicky, prostredníctvom (podielu na) moci v štáte, avšak nepriamo. Aj záujmové skupiny sa teda chápu ako skupiny participujúce na politickom živote spoločnosti, avšak iným spôsobom ako sa na ňom podieľajú politické strany. Záujmové skupiny sa však niekedy snažia aj priamo podieľať na moci, napríklad tak, že delegujú vo voľbách svojich zástupcov na politické funkcie na kandidátkach politických strán, alebo (po dohode s víťaznými politickými stranami) nominujú svojich zástupcov do politických funkcií v štáte ap. V praxi je preto rozdiel medzi politickými stranami a záujmovými skupinami, resp. medzi vládnucimi a tými, ktorí ich ovplyvňujú, niekedy ťažké presne určiť. Záujmové skupiny okrem toho obhajujú svoje záujmy aj mnohými ďalšími – nepolitickými spôsobmi.

Existujú mnohé typológie záujmových skupín, vytvorené na základe rôznych kritérií ich klasifikácie. Na základe druhu odvetvia, resp. na základe druhu záujmov, na obhajovanie ktorých vznikli, sa rozlišujú ekonomické a neekonomické záujmové skupiny. (Tóth, 1994, s. 77) Ekonomické záujmové skupiny vznikli na báze obhajovania spoločných ekonomických záujmov svojich členov, neekonomické na základe obhajovania iných – mimoekonomických záujmov

svojich členov. Medzi ekonomické záujmové skupiny sa zaraďujú napríklad odborové organizácie, organizácie zamestnávateľov, združenia výrobcov, resp. podnikateľov, priemyselné a obchodné komory atď. Medzi neekonomické záujmové skupiny sa zaraďujú napríklad ekologické organizácie, združenia samosprávnych orgánov miest a obcí, etnické záujmové skupiny, náboženské organizácie atď. Ekonomické i neekonomické záujmové skupiny pritom môžu byť neformálnymi i formálnymi skupinami (formálnymi organizáciami).

Pri skúmaní činnosti záujmových skupín v politickom systéme spoločnosti sa sociológovia politiky zaujímajú hlavne o dva okruhy otázok: o zisťovanie sily ich vplyvu na držiteľov moci (ako aj o faktory, ktoré ju determinujú) a o spôsoby (stratégie a taktiky) činnosti záujmových skupín pri obhajovaní svojich záujmov a presadzovaní cieľov. V demokratických politických systémoch používajú záujmové skupiny najmä tieto spôsoby, resp. taktiky ovplyvňovania držiteľov moci: využívanie informácií, ktoré majú k dispozícii, expertíznu činnosť, lobovanie, činnosť v čase volieb, využívanie ekonomickej moci, kampane na informovanie verejnosti, násilie a inú rušivú činnosť i súdne spory. (Shively, 1991, s. 205–208) Spomedzi neetických a nezákonných spôsobov činnosti záujmových skupín patria medzi najzávažnejšie a najčastejšie využívané korupcia a klientelizmus.

Ak sa nepozeralme na činnosť záujmových skupín iba optikou jednotlivých záujmových skupín, ale optikou ich súhrnného pôsobenia v štáte, môžeme rozlíšiť viaceré podoby tohto ich pôsobenia. Spôsob činnosti záujmových skupín v spoločnosti, štáte, či v politickom systéme možno opisovať, posudzovať a hodnotiť podľa toho, aká je miera organizovanosti obyvateľstva v záujmových skupinách a aká je miera priameho zapojenia záujmových skupín do vládnutia a štátnej administratívy. Na základe týchto dvoch kritérií a kombinácií ich variantov možno rozlíšiť dve hlavné podoby, resp. modely existencie a pôsobenia záujmových skupín v politickom systéme štátu – pluralistický a korporativistický (resp. neokorporativistický) model. (Cawson, 1995, Schmitter, 1974) Pri korporativistickom modeli je pritom potrebné rozlišovať sociálny a štátny neokorporativizmus (sociálny vzniká „zdola“ – monopolizovaním vplyvu niektorých záujmových skupín, a štátny „zhora“ – čiže je nastolený štátom). (Schmitter, 1974, 1981)

Proces sprostredkovania záujmov sa uskutočňuje nielen v politickom, ale i v iných subsystémoch spoločnosti (v ekonomickom, sociálnom, kultúrnom atď.). Vo všetkých týchto oblastiach života spoločnosti vznikajú individuálne i skupinové záujmy, ktorých nositeľmi sú jednotlivci, sociálne skupiny a organizácie rôzneho druhu (ekonomické, politické, ekologické, náboženské atď.). Tieto záujmy sú veľmi rozmanité, pre nás je dôležité najmä ich rozdelenie na politické a nepolitické záujmy.

Nepolitické záujmy sú tie záujmy jednotlivcov a sociálnych skupín, ktoré vznikajú, združujú sa, manifestujú a presadzujú sa nepoliticky, prostredníctvom nepolitických inštitúcií, teda mimo politického systému, mimo politických inštitúcií, mimo politickej moci a jej držiteľov. Politické záujmy sú tie záujmy jednotlivcov a sociálnych skupín, ktoré sice môžu vznikáť, združovať sa, manifestovať a presadzovať sa i mimo politického systému, ale agregujú, manifestujú a presadzujú sa (najmä) v politickom systéme, prostredníctvom politických inštitúcií a prostredníctvom držiteľov politickej moci. Politickými sa stávajú najmä tie záujmy, ktoré nemožno presadiť inak ako mocensky, prostredníctvom politickej moci alebo politického vplyvu v spoločnosti, teda prostredníctvom politických inštitúcií.

Lubomír Brokl pri analýze problematiky záujmov v politickom systéme rozlíšil oblasti, procesy a aktérov procesov sprostredkovania záujmov. Pod oblasťami, v ktorých prebieha

sprostredkovanie a realizácia záujmov, rozumie intermediárny a rozhodovací systém a ich prieniky s nepolitickým, politickým a administratívnym subsystémom. Procesmi sú intermediárny proces (proces sprostredkovania záujmov, ktorý má tri fázy: artikuláciu, manifestáciu a agregovanie záujmov), rozhodovací proces, proces implementácie záujmov, proces nastolovania záujmov a spätná väzba. Aktérmi procesov sprostredkovania záujmov sú politické strany, záujmové skupiny, sociálne hnutia a masmédiá. (Brokl a kol., 1997, s. 19–35)

Tento model možno považovať za prijateľný všeobecný rámec, umožňujúci prehľadne vymedziť podstatu a miesto záujmových skupín v politickom živote spoločnosti a charakterizovať ich druhy a spôsoby ich činnosti pri presadzovaní svojich záujmov. Model umožňuje vymedziť miesto záujmových skupín popri ostatných aktéroch procesu sprostredkovania záujmov, odlíšiť politické záujmy od nepolitických, umožňuje analyzovať hlavné fázy procesu sprostredkovania záujmov a odlíšiť procesy politického sprostredkovania záujmov od procesov politického rozhodovania o záujmoch.

2. Ekonomické záujmové skupiny na Slovensku v 90. rokoch

Z množstva rôznych druhov záujmových skupín, ktoré v 90. rokoch na Slovensku (aj) politicky presadzovali svoje záujmy, považujeme za najvýznamnejšie tri druhy, resp. kategórie záujmových skupín, ktoré v tomto období svojou činnosťou v rozhodujúcej miere ovplyvňovali vývoj slovenskej spoločnosti: neformálne ekonomické záujmové skupiny podnikateľov, formálne ekonomické záujmové skupiny zamestnávateľov a zamestnancov a formálne neekonomické záujmové skupiny občanov. V tejto štúdii sa zameriame iba na skúmanie pôsobenia ekonomických záujmových skupín. Tieto záujmové skupiny podľa našich poznatkov i podľa názoru iných autorov (Malová, Čambálíková, 1998) v 90. rokoch rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali vývoj slovenskej spoločnosti, bez zohľadnenia ich činnosti nemožno vysvetliť politický, ekonomický, sociálny a ostatný vývoj Slovenskej republiky v tomto období.

Spomedzi formálnych ekonomických záujmových skupín zohrali v deväťdesiatych rokoch na Slovensku rozhodujúcu úlohu štátom na rezortnom princípe vytvorené zamestnávateľské zväzy združené v Asociácii zamestnávateľských zväzov a združení SR (AZZZ SR) a odborové zväzy združené v Konfederácii odborových zväzov SR (KOZ SR), ktoré sa od roku 1990 stali partnermi vlády v štátom iniciovanom a v rozhodujúcej miere i vytvorenom tripartitnom orgáne sociálneho partnerstva – v Rade hospodárskej a sociálnej dohody SR (RHSD SR). Okrem nich existovali aj ďalšie, menej početné a vplyvné formálne zamestnávateľské a podnikateľské organizácie združené v rôznych asociáciách i ďalšie odborové zväzy, združené v iných odborových združeniach. (Čambálíková, 1992, 1994)

Neformálne ekonomické záujmové skupiny sú nepočtené skupiny skladajúce sa z niekoľkých (resp. z niekoľkých desiatok) členov, ktorí sa združili na základe svojich podobných či spoločných záujmov v procese privatizácie štátneho majetku a (alebo) podnikania či iného nakladania so sprivatizovaným alebo inak nadobudnutým majetkom. Sú to teda záujmové skupiny, ktoré vznikli „zdola“, na základe ekonomických záujmov bývalých socialistických manažérov štátnych podnikov a iných privatizérov alebo správcov štátneho majetku, ale aj politikov, finančníkov, burzových obchodníkov a iných majiteľov a spolumajiteľov priemyselných podnikov, podnikov služieb, bánk i ďalších kategórií vlastníkov, čiže najmajetnejších občanov SR.

Tieto, zväčša neverejne, resp. tajne pôsobiace skupiny treba odlišovať od formálnych ekonomických záujmových skupín podnikateľov, ktoré pôsobia verejne – ako riadne zaregistrované organizácie podnikateľov a ich združenia (napríklad Slovenská obchodná a priemyselná komora alebo Združenie podnikateľov Slovenska) a ich členmi sú aj mnohí príslušníci neformálnych ekonomických záujmových skupín.

Pri opise, analýze a hodnotení charakteristík a vývoja ekonomických záujmových skupín a ich pôsobenia v politickom systéme a v spoločnosti Slovenska v deväťdesiatych rokoch možno vychádzať z politologického časového rozčlenenia, resp. rozfázovania procesu transformácie (tranzície) slovenskej posttotalitnej spoločnosti. Ako východisková etapizácia politického, ekonomického, sociálneho a kultúrneho vývoja slovenskej spoločnosti od konca 80. do konca 90. rokov sa najčastejšie používa členenie vývoja posttotalitných spoločností na obdobia liberalizácie, demokratizácie a konsolidácie. Proces transformácie slovenskej spoločnosti po 17. novembri 1989 je pre potreby analýzy vývoja záujmových skupín a ich pôsobenia v spoločnosti a štáte najvhodnejšie členiť na obdobie (fázu) prvotnej demokratizácie spoločnosti, obdobie inštitucionalizácie demokracie, obdobie neliberálnej, resp. delegatívnej demokracie a obdobie pokusu o konsolidáciu demokracie. (Malová, 1997, Szomolányi, 1999)

Obdobie prvotnej demokratizácie spoločnosti bolo obdobím revolučného preberania moci z rúk komunistickej strany a trvalo od 17. novembra 1989 do konania slobodných a demokratických parlamentných volieb v júni 1990, pričom významným medzníkom tohto obdobia bolo vytvorenie nových (federálnej i národných) vlád národného porozumenia v decembri 1989. Obdobie inštitucionalizácie demokracie bolo časom kryštalizácie a upevňovania demokratického charakteru politického života i ostatných oblastí života slovenskej spoločnosti, ale i riešenia štátoprávných otázok Československa a vzniku Slovenskej republiky. Toto obdobie trvalo od júna 1990 do konania predčasných parlamentných volieb do NR SR v roku 1994. Obdobie delegatívnej, resp. neliberálnej demokracie, počas ktorého sa, najmä v činnosti vládnej koalície tvorenej Hnutím za demokratické Slovensko, Slovenskou národnou stranou a Združením robotníkov Slovenska, významne uplatňovali aj nedemokratické prvky v politickom živote spoločnosti, trvalo od októbra 1994 do septembra 1998. Obdobie pokusu o konsolidáciu demokracie začalo po parlamentných voľbách v septembri 1998, po ktorých vznikla koalíčná vláda zložená zo zástupcov Slovenskej demokratickej koalície, Strany demokratickej ľavice, Strany občianskeho porozumenia a Strany maďarskej koalície. V jeho prvých rokoch sa z politického života slovenskej spoločnosti odstránili niektoré nedemokratické prvky, no mnohé negatívne trendy a problémy politického, ekonomického i ostatného života spoločnosti naďalej pretrvávali.

Takéto časové rozčlenenie politického vývoja slovenskej spoločnosti v 90. rokoch je pre skúmanie vytvárania, vývoja a pôsobenia rôznych záujmových skupín potrebné a užitočné preto, lebo tieto kvalitatívne odlišné obdobia (odlišné svojimi historickými, politickými, ekonomickými, sociálnymi a kultúrnymi podmienkami, svojím charakterom, problémami, cieľmi, politickými elitami atď.) predstavovali kvalitatívne veľmi odlišné podmienky i pre vznik, vývoj a pôsobenie záujmových skupín v spoločnosti a štáte. Rozhodujúcou skutočnosťou, ktorá v týchto obdobiach ovplyvňovala vznikanie, vnútorný vývoj i činnosť záujmových skupín, bol meniaci sa vzťah štátu, resp. striedajúcich sa držiteľov moci v štáte i (politicky obmieňanej) štátnej administratívy k záujmovým skupinám. Zároveň však treba uviesť, že aj niektoré záujmové skupiny sa významne podieľali na výmenách držiteľov moci i štátnej byrokracie a teda aj na striedaní jednotlivých období posttotalitného vývoja Slovenska. Porozumenie cha-

rakteru jednotlivých období vývoja slovenskej spoločnosti po novembri 1989 je teda dôležitým predpokladom pre správne pochopenie, analýzu a zhodnotenie vývoja záujmových skupín v slovenskej spoločnosti v 90. rokoch. Rovnako však platí, že pochopenie vývoja a pôsobenia záujmových skupín v tomto období je jedným z predpokladov pre vysvetlenie vývoja slovenskej spoločnosti.

V období po odstránení mocenského monopolu komunistickej strany a po prechode moci do rúk dočasnej vlády národného porozumenia sa v Československu liberalizoval politický i ostatný život, čo spolu s duchovným oslobodením občanov viedlo k ich výraznej aktivizácii a mobilizácii i v oblasti politického a nepolitického združovania. Po zániku mechanizmov socialistickej štátnej kontroly v oblasti združovania občanov nastal v SR široký a dynamický rozvoj rôznych sociálnych i politických hnutí, oživil sa tradičné (socialistickým štátom potláčané, zlikvidované, alebo poštátnené) a vytvorili sa i mnohé nové politické, ekonomické, kultúrne, humanitné, environmentálne a ďalšie organizácie. Tento vývoj nadobudol najmä na konci roku 1989 a začiatkom roku 1990 prevažne spontánnu podobu (čomu zodpovedali aj formy pôsobenia týchto skupinových subjektov pri presadzovaní ich záujmov a cieľov) a významne ovplyvňoval i politický a ostatný spoločenský vývoj. (Stena, 1992)

Neskôr, po vytvorení nekomunistických vlád (federálnej, českej i slovenskej), ktoré zabezpečili prechod k novému, demokratickému politickému poriadku spoločnosti, túto prvotnú spontánnosť a živelnosť v oblasti združovania občanov pomerne rýchlo vystriedala organizovanosť, zavádzanie a vynucovanie dodržiavania pravidiel vytvorených novou štátnou mocou, ktorá rýchlo získala dominantné postavenie v rozhodujúcich oblastiach a stránkach vytvárania organizačnej podoby, regulovania a koordinovania činnosti a spolupráce novovytvorených sociálno-politických hnutí, skupín a organizácií. Štát, reprezentovaný svojimi novými politickými elitami a štátnou administratívou, dokázal rýchlo získať dominantné (mocensko-organizátorské a kontrolno-koordinátorské) postavenie vo vzťahu k oblasti organizovania sa občanov pri realizácii ich záujmov a zaviesť i do tejto oblasti spoločenského života nové vzory a pravidlá konania a činnosti. Štát rozhodujúcim spôsobom ovplyvnil podobu, množstvo a charakter novovznikajúcich organizácií a určil aj podobu nových sociálnych inštitúcií (nielen politických, ale i ekonomických, vzdelávacích, zdravotníckych a ostatných, čiže aj inštitúcií súvisiacich so združovaním občanov pri dosahovaní ich záujmov).

Na základe zákonov o združovaní občanov, prijatých FZ ČSFR v rokoch 1990 a 1991, vzniklo v SR nielen množstvo politických strán, ale i rozmanité formy občianskych nepolitických združení, spolkov, nadácií a iných typov organizácií. Početne medzi nimi dominovali rôzne záujmové (športové, kultúrne atď.) združenia, spolky a organizácie. Občianske nepolitické organizácie, vytvárané na reprezentovanie ekonomických a sociálnych záujmov rôznych skupín alebo kategórií obyvateľstva (odborové, zamestnávateľské, podnikateľské, spotrebiteľské, environmentálne a podobné organizácie) síce tvorili medzi novovytvorenými občianskymi organizáciami menšiu časť, napriek tomu však možno aj vývoj v tejto oblasti združovania označiť ako veľmi dynamický.

O procese vytvárania, manifestovania a presadzovania záujmov však viac ako údaje o raste počtu organizácií vypovedajú údaje o tom, v akej oblasti života spoločnosti tieto organizácie pôsobia, aký typ záujmov reprezentujú, akými spôsobmi presadzujú svoje záujmy, akým politickým vplyvom disponujú atď. Napriek tomu, že mnohé slovenské politické strany sa už od začiatku deväťdesiatych rokov snažili vytvárať vlastné, čiže stranické občianske organizácie

(napríklad organizácie mládeže alebo žien) a politicky ovládnuť, kontrolovať, prípadne získavať podporu alebo spolupracovať s rôznymi druhmi týchto organizácií (Macháček, 1996), väčšina slovenských občianskych organizácií a združení bola v 90. rokoch nepolitická. Snažili sa udržať si politickú nezávislosť i nezávislosť od štátu a politickými spôsobmi sa usilovali presadzovať svoje záujmy len ojedinele, najmä v prípadoch, keď štát alebo ekonomická situácia ohrozovali ich ďalšiu existenciu. Väčšina z týchto organizácií preto nebola pre politický život spoločnosti významná. Držitelia moci sa ich preto zväčša neusilovali ovládnuť, kontrolovať a využívať, ponechávali im možnosť pôsobiť buď pluralisticky, alebo im umožnili slobodne sa spájať do rôznych združení, čiže vytvárať sociálno-korporativistický model ich pôsobenia v štáte.

Občianskych združení pôsobiacich v oblastiach, v ktorých museli svoje záujmy obhajovať a presadzovať aj politicky, bolo síce v deväťdesiatych rokoch na Slovensku menej, zato však boli politicky i spoločensky oveľa významnejšie ako početnejšie občianske organizácie a združenia, ktoré svoje záujmy nepresadzovali politickými spôsobmi. V takýchto organizáciách (napríklad v odboroch) sa združovala buď podstatná časť občanov, alebo politicky, ekonomicky či inak významné skupiny alebo kategórie obyvateľstva (ako napríklad v podnikateľských a zamestnávateľských organizáciách), ktoré sa v nich združili preto, aby svoje záujmy mohli prostredníctvom nich presadzovať aj politicky. Tieto záujmové skupiny mali najväčší politický, ekonomický a spoločenský vplyv – predstavovali preto faktor, ktorý museli politici a politické strany pri svojej činnosti smerujúcej k získaniu a udržaniu si moci brať do úvahy. Držitelia moci sa preto snažili buď získať kontrolu nad týmito skupinami, alebo spolupracovať s nimi.

Nové vzory konania, nové normy a pravidlá politického, ale aj ostatného života spoločnosti sa teda na Slovensku vytvárali, rozširovali a stabilizovali najmä vo fáze inštitucionalizácie demokracie a nového spoločenského poriadku (v rokoch 1990 až 1994). Na Slovensku boli v tejto fáze položené i základy dlhodobých trendov v utváraní vzťahu štátu a občianskej spoločnosti, ktoré s určitými modifikáciami pretrvali až do konca tisícročia. Napríklad pri reprezentácii záujmov v oblasti pôsobenia formálnych ekonomických záujmových skupín už na začiatku deväťdesiatych rokov vznikol a odvtedy na Slovensku dominuje štátno-korporativistický model reprezentácie záujmov. (Malová, Čambáliková, 1998, Malová, 1997)

V rokoch 1994 až 1998, keď sa v politickom živote slovenskej spoločnosti uplatňovala delegatívna, resp. neliberálna demokracia, sa výrazne zmenil aj vzťah štátu, resp. vládnej koalície (HZDS, SNS a ZRS) a štátnej byrokracie k občianskej spoločnosti, teda aj k oblasti združovania občanov a k občianskym nepolitickým organizáciám. Prejavilo sa to v oblasti legislatívy (boli prijaté zákony významným spôsobom meniace podmienky združovania občanov, napríklad zákony o nadáciách, neinvestičných fondoch a neziskových organizáciách), ako aj v činnosti vlády zameranej voči občianskym organizáciám a ich združeniam. Vládna koalícia, najmä však HZDS rozdeľovalo tieto organizácie na provládne a protivládne a uplatňovalo voči nim diferencovaný prístup, vytváralo nové – provládne občianske organizácie, snažilo sa rozkladať už existujúce organizácie, alebo ich dostávať pod svoju kontrolu, vytváralo združenia provládnych občianskych organizácií ako alternatívy existujúcich asociácií (napríklad provládne odborové zväzy a ich združenie, ktoré sa malo stať partnerom vlády v Ekonomicko-sociálnej rade ako alternatíve existujúcej RHSD SR) atď. Popri tejto snahe vládnucich politických síl dostať pod svoju kontrolu sféru slobodného nepolitického združovania občanov, sa v tomto období upevnilo a prehĺbilo i priame prepojenie politickej moci a ekonomiky, ale i ostatných oblastí

života spoločnosti. Na základe toho v oblasti pôsobenia ekonomických záujmových skupín popri existujúcom štátno-korporativistickom modeli vznikol, resp. rozšíril sa – najmä v oblasti pôsobenia neformálnych ekonomických záujmových skupín – nový model reprezentácie záujmov, označovaný buď ako model stranického korporativizmu (Malová, 1997), alebo ako model štátom (resp. vládnucimi politickými stranami a štátnymi úradníkmi) organizovanej korupcie a vzťahov politického klientelizmu. (Mikloš, 1997a, b, Schmögnerová, 2000, Szomolányi, 1999)

Tieto vývojové trendy a modely v oblasti reprezentácie záujmov v slovenskej spoločnosti pretrvali i po parlamentných voľbách v roku 1998 a výmene vládnucich politických síl. Nová vládna koalícia (SDK, SDE, SMK a SOP) využívala v oblasti pôsobenia formálnych ekonomických záujmových skupín osvedčený štátokorporativistický model sociálneho partnerstva a od predchádzajúcej vládnej koalície prevzala i model klientelistického prepojenia vládnucich politických strán a vybraných neformálnych ekonomických záujmových skupín.

* * *

Odborové zväzy a ich združenia na Slovensku v 90. rokoch politicky obhajovali a presadzovali záujmy svojich členov najmä prostredníctvom inštitúcií sociálneho partnerstva a tripartity, ale aj prostredníctvom spolupráce s politickými stranami (počas volebných kampaní i v medzivolebných obdobiach), prostredníctvom kandidovania svojich členov na politické funkcie za politické strany, lobovaním vo vláde a v parlamente i rôznymi protestnými akciami a kampaniami zameranými na informovanie verejnosti a získavanie jej podpory pri presadzovaní svojich záujmov. Najväčšia a najvýznamnejšia odborová ústredňa, KOZ SR, pôsobila od svojho vzniku v štátno-korporativistickom modeli reprezentácie záujmov a v priebehu 90. rokov sa jej predstavitelia nepokúsili tento stav (a z neho vyplývajúce privilegované postavenie KOZ) zmeniť. Konfederácia sa však i v tomto modeli v 90. rokoch snažila udržať si politickú nezávislosť, resp. nadpolitický charakter a status rovnocenného partnera vlády a AZZZ SR v RHSD SR.

Napriek tomu, že KOZ SR zostala počas deväťdesiatych rokov na Slovensku najvplyvnejšou odborovou ústredňou, nepodarilo sa jej vybojovať si postavenie úplne rovnocenného partnera vlády ani AZZZ SR v tripartite. Jej úspešnosť pri presadzovaní záujmov zamestnancov na rokovaniach RHSD SR bola preto nízka, a to bez ohľadu na to, akými spôsobmi ich presadzovala. KOZ vo väčšine svojich sporov s vládou a zamestnávateľmi nevyužila všetky možnosti presadzovania záujmov odborárov, ktoré mala k dispozícii a v záujme udržania sociálneho mieru radšej ustúpila od svojich požiadaviek – nedokázala preto v žiaducej miere obhajovať záujmy zamestnancov. Príčinou prehier a neúspechov KOZ SR bola najmä činnosť jej predstaviteľov, ktorí v záujme zachovania dobrých vzťahov konfederácie so sociálnymi partnermi i jej privilegovaného postavenia v existujúcom modeli reprezentácie záujmov vo sfére práce, ale aj vďaka svojmu individuálnemu oportunistickému rezignovali na dôsledné obhajovanie záujmov členov odborových zväzov, ktorých zastupovali. V dôsledku toho však počet členov, význam i prestíž KOZ SR (i odborov vôbec) na Slovensku v 90. rokoch stále klesali.

Asociácia zamestnávateľských zväzov a združení SR sa v 90. rokoch veľmi snažila obhajovať a presadzovať zamestnávateľské, ale i podnikateľské a obchodné záujmy svojich členov i politickými spôsobmi a prostriedkami. Využívala pritom najmä vyjednávanie v RHSD SR, lobovanie v NR SR i vo vláde SR, na ministerstvách a iných úradoch štátnej správy (napríklad na FNM SR). Používala však i taktiku podpory vlády SR (najmä vlády koalície HZDS, SNS

a ZRS) v jej konfliktoch s KOZ SR, s politickou opozíciou i s občanmi, taktiku lobovania za svoje záujmy vo vláde i v parlamente i rôzne spôsoby spájania ekonomických a politických záujmov. Popri modeli štátneho korporativizmu, v ktorom pôsobila počas 90. rokov ako člen tripartity, asociácia pri obhajovaní záujmov svojich členov (najmä záujmov súvisiacich s privatizáciou štátneho majetku a so spravovaním štátneho alebo i súkromného majetku) spoluplytvárala a vstupovala aj do vzťahov stranického korporativizmu, resp. politického klientelizmu. AZZZ SR bola v 90. rokoch vďaka týmto spôsobom a taktikám pri presadzovaní záujmov svojich členov úspešnejšia ako KOZ SR. Aj v tripartite asociácia vďaka svojmu lojálnemu vzťahu (resp. vďaka svojmu skrytému či otvorenému spojenectvu a klientelistickým vzťahom) ku každej vláde získala vždy silnejšiu pozíciu ako KOZ SR.

Neformálne ekonomické záujmové skupiny politicky presadzovali svoje ekonomické záujmy – predovšetkým záujmy súvisiace s privatizáciou štátneho majetku a so spravovaním (štátneho i súkromného) majetku – najmä prostredníctvom vytvárania vzťahov politického klientelizmu, čiže vytvárania prepojení ekonomických záujmových skupín s politikmi a politickými stranami (hlavne financovaním ich činnosti a ich podporou vo volebných kampaniach, za ktorú po voľbách požadovali od víťazov volieb rôzne, právne a eticky neobhájiteľné zvýhodnenia v procese privatizácie a potom i pri spravovaní nadobudnutého majetku), ako aj prostredníctvom rôznych spôsobov korumpovania politikov a štátnych úradníkov. (Jancura, 1997, Schmögnerová, 2000)

V deväťdesiatych rokoch pôsobilo v SR množstvo neformálnych ekonomických záujmových skupín prepojených klientelistickými vzťahmi s jednou alebo i viacerými politickými stranami. Tieto záujmové skupiny teda úspešne presadzovali svoje záujmy najmä v obdobiach, keď politickú moc v štáte získali tie politické strany, s ktorými si vybudovali klientelistické vzťahy. Neformálne ekonomické záujmové skupiny boli pri takomto presadzovaní svojich záujmov na Slovensku veľmi úspešné. V priebehu spolupráce niektorých takýchto záujmových skupín a politických strán dochádzalo (najmä v druhej polovici 90. rokov) medzi nimi dokonca k výmene rol klienta a patróna. Presadzovanie ekonomických a politických záujmov týchto skupín – často blízkych či zhodných so záujmami mnohých formálnych záujmových skupín zamestnávateľov a podnikateľov, ako aj ich združení, najmä AZZZ SR – sa spravidla uskutočňovalo na úkor dosahovania celospoločenských záujmov, čo spôsobilo SR značné hospodárske i iné škody.

Pri hodnotení vzájomného pôsobenia slovenských politických strán a záujmových skupín možno konštatovať, že (vládnuce) politické strany v 90. rokoch svojou činnosťou rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali vznik, vývoj i pôsobenie skúmaných záujmových skupín – najmä tým, že svojou legislatívnu činnosťou, hospodárskou a ostatnou politikou vytvárali rámec ich existencie a pôsobenia. Touto činnosťou sa politické strany rozhodujúcou mierou podieľali i na vytvorení základných modelov reprezentácie záujmov skúmaných záujmových skupín.

V deväťdesiatych rokoch v SR najvýznamnejšie ovplyvňovali pôsobenie vládnucich politických strán neformálne ekonomické záujmové skupiny a zástupcovia zamestnávateľov a podnikateľov formálne združení v AZZZ SR. Tieto záujmové skupiny významne ovplyvňovali alebo i spoluplytvárali legislatívnu činnosť, daňovú, ekonomickú i ostatnú politiku takmer všetkých slovenských ponovembrových vládnucich politických strán, čím determinovali celkový vývoj štátu a spoločnosti. Takéto významné postavenie a vplyv dosahovali najmä na základe svojho prepojenia s najvýznamnejšími politickými stranami. Za spoluplytváranie vládnucich

politických elit neformálne i niektoré formálne ekonomické záujmové skupiny získavali (a využívali) možnosti rôznymi spôsobmi vo svoj prospech ovplyvňovať politiku týchto elit. Politický vplyv formálnych ekonomických záujmových skupín obhajujúcich záujmy zamestnancov bol oveľa menší a ich úspešnosť pri presadzovaní záujmov svojich členov i pri ovplyvňovaní hospodárskej a sociálnej politiky vládnucich strán (napriek tomu, že viacerí vedúci predstavitelia KOZ SR sa stali príslušníkmi týchto strán) bola oveľa nižšia – bez ohľadu na to, ktoré politické strany boli vládnymi stranami.

Pre Slovenskú republiku bolo v 90. rokoch charakteristické nadmerné politické ovplyvňovanie všetkých oblastí spoločenského života i nadmerné využívanie štátu vládnucimi politickými stranami pri regulovaní ekonomického i sociálneho života spoločnosti. Dôsledkom nedostatočnej deetatizácie slovenskej spoločnosti a jej prílišnej determinovanosti politikou bolo aj nadmerné využívanie politických spôsobov obhajovania a presadzovania záujmov ekonomickými záujmovými skupinami – počas celých deväťdesiatych rokov to na Slovensku totiž boli najefektívnejšie spôsoby realizácie záujmov. Nadmerné využívanie politického dosahovania záujmov pritom ešte viac upevňovalo a rozširovalo dominanciu štátu a politického riadenia, spravovania a ovplyvňovania rôznych oblastí života spoločnosti SR. Prispievalo tak k udržiavaniu, ba dokonca i k zväčšovaniu podielu štátu a (vládnucich) politických strán na riadení spoločnosti. To je však v rozpore s dlhodobými cieľmi transformácie posttotalitných spoločností, medzi ktoré patrí aj ich deetatizácia, vzrast autonómnosti a samoregulatívnosti ekonomiky a občianskej spoločnosti a zvyšovanie ich nezávislosti od štátu, politiky a politických strán.

Zoznam literatúry:

- BROKL, L. a kol.: Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky. Praha: SLON, 1997
- CAWSON, A.: Korporatismus. In: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno: CDK, Progress, Jota, 1995, s. 233–235
- ČAMBÁLIKOVÁ, M.: Zamestnanecké hnutie a kolektívne vyjednávanie. In: Sociológia, 26, 1992, č. 4, s. 275–280
- ČAMBÁLIKOVÁ, M.: Vyjednávanie a partnerstvo ako spôsob regulácie a spoluúčasti organizovaných záujmov. In: Sociológia, 26, 1994, č. 4, s. 347–360
- EASTON, D.: A Framework for Political Analysis. Chicago: University of Chicago Press, 1979
- JANCURA, V.: Prezident prezídia Štefan Gavorník pre Pravdu: kde sa stratila miliarda. In: Pravda, 21. I. 1997, s. 1, 4
- MACHÁČEK, L.: Občianska participácia a mládež. Bratislava: SÚ SAV, 1996
- MALOVÁ, D.: Reprezentácia záujmov: od prevodových pák ku štátne-stranickému korporativizmu? In: Szomolányi, S. (ed.): Slovensko: problémy konsolidácie demokracie. Bratislava: SZPPV a NFE, 1997, s. 85–99
- MALOVÁ, D., ČAMBÁLIKOVÁ, M.: Čo vieme a nevieme o reprezentácii záujmov na Slovensku. Bratislava: FES, 1998
- MIKLOŠ, I.: Privatizácia. In: Bútorá, M. (ed.): Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997. Bratislava: IVO, 1997a, s. 129–143
- MIKLOŠ, I.: Prepojenie politickej a ekonomickej moci. In: Szomolányi, S. (ed.): Slovensko: problémy konsolidácie demokracie. Bratislava: SZPPV a NFE, 1997b, s. 47–83
- RUSH, M.: Politics and Society. London: Prentice Hall, 1992
- SCRUTON, R.: Slovník politického myšlení. Brno: Atlantis, 1990
- SHIVELY, W. P.: Power and Choice. New York: McGraw, Hill, 1991

- SCHAEFFER, R. T.: *Sociology*. New York: McGraw, Hill, 1989
- SCHMITTER, P. C.: Still the Century of Corporatism? In: *Review of Politics*: 36, 1, 1974, s. 81–96
- SCHMITTER, P. C.: Interest Intermediation and Regime Governability in Contemporary Western Europe and North America. In: Berger, S. D. (ed.): *Organizing Interests in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981
- SCHMÖGNEROVÁ, B.: Skupinové záujmy včera a dnes. In: *Slovo*, 2, 2000, č. 2, s. 13
- STENA, J.: Anatómia protestu a jeho empirické typy. In: *Sociológia*, 24, 1992, č. 4, s. 249–265
- SZOMOLÁNYI, S.: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: Stimul, 1999
- TANSEY, S. D.: *Politics: The Basics*. London: Routledge, 1995
- TÓTH, R.: *Základy politológie*. Bratislava: SPN, 1995

Summary:

Economic Interest Groups in Slovak Politics in Nineties

Main formal economic interest groups in Slovakia in nineties were labour unions associated in Confederation of Labour Unions of S. R. and organizations of entrepreneurs associated in Association of Employers Unions of S. R. These associations were (with the Government of S.R.) exclusive members of the Council of Economic and Social Agreement – the institution of social partnership at the macro-level of the society. State corporatism was prevailed pattern of interest representation in this area in nineties. Informal economic interest groups are small groups who are composed of businessmen, bankers, entrepreneurs, politicians etc. These groups were set up for purpose to represent and maintain economic aims of its members to take on political ways. Political patronage and corruption were main tactics that these groups used in nineties. These activities concerned mainly in the process of privatization of the state property and in the governance of the privatized property.